

NEPOZNATI OPUS FRANJE NIGERA

Olga Perić

Franjo Niger poznat nam je kao humanist, porijeklom Hrvat, rodom Mlečanin, čiji su se radovi nalazili u dalmatinskim knjižnicama¹.

Njegova su se djela dosta izdavala u 15. i 16. stoljeću. Tako mu je najpoznatiji priručnik *Modus epistolandi* (ili pod drugim naslovima *Ars de conscribendis epistolis* ili *De componendis epistulis* i sl.) doživio između 1488. i 1573. u mnogim evropskim gradovima barem 59 izdanja. I njegova je latinska gramatika tiskana nekoliko puta. Zahvaljujući Šimi Juriću², koji je skupio podatke za Nigerovu bibliografiju i prvi u nas поближе istražio život i djelatnost toga zanimljivog i kontroverznog humanista, može se steći uvid u njegov opus. Dio radova ipak je dijelom ostao u rukopisu.

Izvor za poznavanje Nigerova života autobiografski su podaci iz rukopisnih djela *Cosmodystychia (De miseria mundi)* i *Peri archon (De aristocratia Veneta)*. Giovanni Mercati je 1939. najzanimljivije dijelove iz tih rukopisa, koji su pohranjeni u Vaticanu i Marciani, objavio, osobito one dijelove u kojima Niger s mnogo fantazije ubacujući izmišljene događaje, opisuje svoj život.³

Latinsko mu je ime *Pescennius Franciscus Niger Venetus Liburnus*. Izabrao je književno ime *Pescennius* da bi istakao svoju izmišljenu rodbinsku vezu s Pescenijem Nigerom, nesretnim suparnikom imperatora

Septimija Severa. Prezime Niger u autobiografiji sam vraća u hrvatski oblik Crnojević, iako u Senju, odakle je njegov otac došao, a niti u Hrvatskom primorju u 15. i 16. stoljeću nema tragova o nekoj istaknutoj obitelji Crnojevića⁴.

U Veneciji je u to doba bila veoma poznata crnogorska obitelj Crnojevića, tako da je naš pisac hrvatsko prezime Crnić ili Crnčić zamijenio oblikom koji mu je osiguravao bolje mjesto u društvu. *Venetus* — rođen je 17. travnja 1452. u Veneciji. Otac se Juraj, naime, preselio iz Senja u Veneciju i tu zasnovaao obitelj s Talijankom iz Trevisa. Napokon, svoje hrvatsko porijeklo ističe u zadnjem imenu — *Liburnus*. Da to nije puka formalnost, da je ta veza dublja, pokazuje dobro poznavanje Nigerovo istaknutih ličnosti u Hrvatskoj u to doba, a da mu hrvatski jezik nije bio stran, vidi se iz kratkog citata o Jeronimu i izvođenje riječi *Slavones* — *Slaveni* od *gloria* — *slava*:

Hieronymus Stridonensis, tum Dalmatarum omnium decus et gloria sempiterna, qui jure Slavones patrio vocabulo sun appellati, quasi gloriosi. Slava enim Dalmatica lingua gloria significat, unde apud illos in suis hymnis cantat ecclesia »Slava tebe bose nas«, hoc est »Gloria tibi domine noster.«⁵

Kao što je svojem imenu širokim potezima želio dati tisućljetnu patinu, a izmišljenim vezama s Frankopanima i Crnojevićima osigurati pristup na plemićkim dvorovima i u utjecajnim krugovima, tako je želio živjeti i raditi. No stvarnost je bila sasvim drugačija.

Osnovno je obrazovanje i prve uspjehe postigao u Veneciji, nastavio se školovati na Padovanskom sveučilištu, gdje ga je za oratorske zasluge ovjenčao car Fridrih III. Interesi su mu veoma raznoliki, bavi se retorikom, filozofijom, pravom, teologijom, muzikom, prirodnim i okultnim znanostima, jezicima. Sam dosta samouvjereno opisuje curriculum svoga obrazovanja:

Duodecimo namque aetatis anno, relicta grammatica, ad dialecticam diverti. Sextodecimo a Federico Caesare in poetica lauream et in oratoria olivam sum adeptus. Decimoseptimo artium et totius encyclopaediae insignia in Patavino gymnasio sum consecutus. Vicesimo quarto, cornario utriusque iuris auro donatus fui. Et tricesimo aetatis anno ea sciebam quae nunc scio. Volumina perlegi circiter octingenta et lectorum memoria non sum fraudatus.⁶

Postaje svećenikom u Veneciji, a 1483. godine natječe se za mjesto krčkog biskupa. Taj je trenutak prijeloman u njegovu životu. Umjesto na

biskupskoj stolici završava u venecijanskoj tamnici. Uspijeva se nekako osloboditi, odlazi iz rodnoga grada i tu započinju njegova lutanja. Najprije kao priznat i uspješan nastavnik predaje u Padovi. Između 1489. i 1492. odlazi u Ugarsku na poziv Galeotta Marzija i građana Arada da radi kao upravitelj gimnazije. Proboravio je tamo dvije godine i dobro upoznao prilike u Ugarskoj, što će mu otvoriti put za novu službu kod obitelji d'Este. Kao savjetnik malodobnog Ippolita d'Este, koji je 1495. imenovan ostrogonskim nadbiskupom, ponovo je u Ugarskoj, osniva gimnaziju u Vaczu. U Budimu je stekao takav ugled da su mu ponudili da nakon Bonfinija nastavi pisati ugarsku povijest. No on se preko Beča vraća u Ferraru, Milano i Rim, gdje ga papa Aleksandar VI imenuje apostolskim notarom. To su Nigerovi najsjajniji dani. Godine 1505. odlazi iz Ferrare i od tog vremena započinje nesiguran i nejasan period njegova života. Kao iskusni pedagog prehranjuje se podučavajući na plemićkim dvorovima u Rimu, Bariji, Santa Severini i Napulju. Godine 1523. upućuje novoizabranom papi Klementu VII posljednju molbu i od te mu se godine zametnuo svaki trag.

Svi ti životni detalji, svi usponi i padovi najbolje se odražavaju u njegovim radovima. Godine 1513. ili 1514. u epilogu rukopisa *Cosmodystychia*, koji je posvetio papi Leonu X, opisuje svoje djelovanje i popisuje radove:

... Qui per annos circiter quadraginta quinque in omni facultate et in utraque lingua et legi et scripsi. Legi tam publice quam privatim in plerisque locis multosque sub mea ferula in doctissimos viros eduxi, quorum nomina inter caeteros academicos non obscuro omnium praecognatio nota sunt.

Scripsi in hunc usque diem triginta et octo volumina, quorum aliqua in bibliopolarum nidis per totam Europam in emporiis licitantur, aliqua ultimam adhuc manum expectant, quod brevi futurum existimo. Si a divinitate tua, Beatissime pontifex, studiis nostris quies optata praestabitur. Eorum autem voluminum nomina sunt haec:

1. *Epithalamium Sigismundi regis*
2. *Grammatica Arutina*
3. *Grammatica Estensis*
4. *Grammatica Sischaria*
5. *Rhetorica Triplex*
6. *Epistolae familiares*
7. *Orationes pro contione*

8. *Epigrammata promiscua*
9. *Ars epistoliorum*
10. *Arithmetica praxis*
11. *Tabulae astrorum resolutae*
12. *Historia Theodosiae martyris*
13. *Periarchon ad Venetis*
14. *Musica praxis*
15. *Translativo Vitruvii Ethrusca*
16. *Translatio metamorphoseos Apuleianae Ethrusca*
17. *Methodica rudimenta*
18. *Praxidicum methodicum*
19. *Grammatica Graeca*
20. *Dityrambi Ethrusci*
21. *Invectivum in medicos*
22. *Firmici instauratio*
23. *Chymica praxis*
24. *Magica praxis*
25. *Somniorum interpres*
26. *Philosophorum ludus*
27. *Genetliacon*
28. *Physionomus*
29. *Chiromanticus*
30. *Quadragesimale*
31. *Cosmodystychia*
32. *Satyrae*
33. *Sischaria comedia*
34. *Aretha tragoedia*
35. *Confessionale*
36. *Commentarium Persii*
37. *Commentarium sphaerae*
38. *Invectiva impersonalis*⁷ (97 – 101)

Scribemus et multo plura, si licuerit, quorum conceptus an in mente signati sunt, nec unquam negligentiae involvemur crimine, si modo missellam hanc nobis vitam quoquo modo transigere dabitur.

Mercati se s nepouzdanjem osvrće na Nigerov popis vlastitih djela, neka su, naime, sasvim nepoznata, a nekih poznatih, pa i objavljenih nema.⁸

Od tiskanih mu je djela najpoznatiji već spomenuti priručnik *Modus*

epistolandi ili u njegovu popisu 9. *Ars epistoliorum*. Prvi put je izdano 1488. u Veneciji, a pedeset osmi također u Veneciji 1598. Popularnost tog nevelikog priručnika bila je doista velika i nakon Nigerove smrti. Odlukom Akademije u Krakovu 1538. godine među ostalim udžbenicima propisuje se Nigerov *Modus epistolandi* uz Erazmov *Opus de conscribendis epistolis*⁹. Lidija Winniczuk¹⁰ piše da je njegovo djelo bilo na prvom mjestu po popularnosti kod epistolografa, i to u sredini u kojoj je samo u Krakovu u prvoj polovici 16. stoljeća bilo oko 40 epistolografskih izdanja poljskih i drugih humanista.

U Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu u zbirci *Zriniana* (BZ 231) nalazi se jedno od izdanja iz 1573.¹¹ Jasnoća, sažetost i jednostavnost bitne su osobine ovog djela koje je nastalo, kako sam Niger kaže: . . . *pro noviciorum adolescentium ad pedestrem orationem aspirantium utilitate* . . . To je pregled vrsta pisama s kratkom definicijom, najvažnijim uputama za sastavljanje i primjerom za svaku pojedinu vrstu. Upravo u tim kratkim pismima vrijednost je Nigerova rada, jer ih je sastavljao tako da je svoje učenike uvodio neposredno ne samo u jezično i stilsko bogatstvo latinskog jezika nego u rimsku povijest i društvo Cicerona, Cezara, Klodija, Apija i drugih. Neka Ciceronova pisma parafrazira (*Consoletur Servius Sulpitius Ciceronem qui luctu constitutus est, propter obitum Tulliae filiae suae*), a mnoga sam sastavlja (*Expurget se L. Catilina a coniurationis crimine, cuius fuerat a Cicerone simulatus; Scribat ad Tysbem Pirus, pro amoris sui declaratione, ut illam amorem inducat.*) Ne zaboravlja ni svoje suvremenika (*Promoveat dux Modiolanensis Franciscum Veturium ad Ticinensem pontificatum*). Niger je pisao lako, rečenice su tečne i skladne, a sadržaj pisama učenicima zanimljiv i blizak. Doista je taj priručnik s pravom bio tako popularan i mogao je služiti kao temelj za rad s drugim epistolografskim udžbenicima, pa i Erazmovim. Erazmov je *Opus de conscribendis epistolis*¹² mnogo veće i zahtjevnije djelo do Nigerova, traži od učenika mnogo veći stupanj predznanja, širinu obrazovanja, veću samostalnost i sposobnost razumijevanja dubine autorove misli.

U istom izdanju uz *Modus epistolandi* nalazi se i Nigerov rad, koji je također bio više puta tiskan (20 izdanja) — *Regulae elegantiarum*. Tu neveliku raspravu o najvažnijim stilskim pravilima latinskog iskaza možda najbolje određuje Nigerova prva rečenica:

Elegantia est, venusta verborum concinnitas dulcem auribus affrens sonum cuius quidem generales regulae sunt triginta.

Slijede upute kako istaknuti pojedinu riječ, kako slagati atribut s imenicom, kako izbjeći prijedložne izraze, kako intenzivirati značenje i sl. Dragocjene su ne samo autorove definicije nego još više njegovi primjeri kojima svaku svoju misao potvrđuje i zorno dokazuje.

Osim rasprave *Regulae elegantiarum*, koja je bila tiskana i odvojeno od *Modus epistolandi*, u izdanju Zriniane nalazi se još jedno kraće djelo Nigerovo s uputama, kako i kojim se epitetima obraćati osobi kojoj je pismo namijenjeno: *Tituli unicuique personarum ordini tribuendi secundum earum conditionem*. Ovih je pravila osamnaest, Niger se obraća i papi i caru i kralju, ali i teozozima i učenjacima, pravniku i liječniku, rođacima i ženama. U popisu vlastitih radova Niger ne spominje poimence ove tri rasprave, nego ih jednim imenom naziva *3. Ars epistoliorum*. Od tiskanih djela treba nadalje spomenuti latinsku gramatiku (10 izdanja 1480 – 1514), raspravu o dužini i kratkoći slogova *Syllabimetria*, metrička objašnjenja uz djela Roberta Whittingtona *Interpretationes Whittingtonianae* (6 izdanja 1515? – 1530?).

U Ugarskoj je našao tekst astrološkog djela Firmika Materna *Scriptores astronomici seu Firmicus Maternus Astronomicorum libri octo* . . . i priredio ga za tisak 1499, a 1501. sudjelovao je u izdavanju izbora iz Plutarha.

Tiskani književni radovi najčešće su mu prigodničarskog karaktera: Cassandri Fedele, poznatoj književnici, posvetio je stihove *In Cassandram sapphicon*, objavljene 1488. godine u Veneciji. U čast astronoma Johanna de Sacrobusto sastavio je stihove *Sidereos caeli motus* . . . kao i svatovsku pjesmu u čast nadvojvode Sigismunda *In Sigismundum archiducem Austriae pro epithalamio carminum libellus*. Sve su te pjesme tiskane u više navrata. Sam Niger u spomenutom popisu navodi i *Officium sanctae Theodosiae* (Venecija 1498).

U rukopisu su međutim ostala dva najvažnija i najopsežnija Nigerova djela *Cosmodystychia (De miseria mundi)* i *De aristocratia Veneta (Peri archon)* U rukopisu *Cosmodystychia* na 697 strana upravo enciklopedijski pokazuje čime se sve bavio — od opisivanja i definiranja čovjekovih vrлина i mana do objašnjenja astronomskih pojmova. Djelo je posvećeno papi Leonu X, koji je dao pohraniti rukopis u Vatikanskoj knjižnici, a Mercati je u spomenutom radu objavio autobiografske dijelove i sadržaj. Od dviju autobiografija u tom je djelu važnija druga pod naslovom *Nigri genethliacon*.

Djelo *Peri archon* sačuvano je u dva rukopisa, stariji se nalazi u Va-

ticani, a mladi u Marciani — namijenjeno je duždu Leonardu Loredanu. Kaligrafski je napisano i ukrašeno višebojnom minijaturom. Niger slavi i opisuje političko uređenje i vladavinu Serenissime. Od autobiografskih podataka ovdje se nalazi epizoda o neuspjelom izboru za krčkog biskupa 1483.

Osim toga, što pisama, što govora i prigodnih pjesama Nigerovih, kao i ostalih radova, koji su ostali u rukopisu ima u mnogim bibliotekama, osobito u Vatikanu, Veneciji, Padovi, Modeni, Milanu i Torinu.

Detaljnije sam obradila kodeks koji se čuva u Ambrosiani.¹³ To je Nigerov autograf, na 158 listova nižu se najrazličitiji zapisi na latinskom i talijanskom jeziku. Kodeks je vjerojatno bio dio bogatoga fundusa kojim je 1609. osnovana Ambrosiana, jer je na kodeksu Antonio Olgiati, jedan od tajnika Federica Borromea, zapisao uz svoje ime *vidit anno 1603, codex anni 1491*.

Raznolikost tema, sadržaja i oblika Nigerovih zapisa pokazuje kako je kodeks nastajao — Niger je u njemu bilježio ono čime se tog trenutka bavio ili ono, što je te dane bilo aktualno na političkoj sceni i u njegovu privatnom životu.

Zapisi se mogu podijeliti u nekoliko cjelina:

1. *Književni radovi Nigerovi*

2. *Književni radovi drugih autora* — odlomci iz Lukijana, Ovidija, Juvenala, Terencija, Seneke, Cicerona, zatim Augustina, Jeronima, Vergerija, pa i Petrarke (Magonova tužaljka).

3. *Rasprave popularno-znanstvenog karaktera* — o povijesti Rima, o etimologiji nekih toponima, o italskim jezerima i rijekama. Nešto je duži tekst o Senekinim tragedijama. Sasvim drugačije područje obrađuje u raspravi o vrstama besanice, o ljudskim fizionomijama, pa i o alkemijско-magijskim problemima.

4. *Kratki zapisi prigodnog karaktera* — politički epigrami koji su kolali dvorovima, stihovi nastali kao uspomena na netom umrle poznate ljude i sl. Ti su zapisi najbolja slika tadašnjih prilika u Italiji.

Književni su radovi većim dijelom prigodnog karaktera ili posvete ličnostima s kojima je Niger u danom trenutku bio u vezi ili u njihovoj službi. Koristio je razne metre kao izvrstan versifikator: najčešće heksametar, elegijski distih, ali i safičku strofu i falečki jedanaesterac. Na talijanskom je jeziku u rukopisu dvadesetak soneta prožetih antičkim motivima.

Svakako vrijedi spomenuti stihove koje je napisao povodom smrti

Angela Poliziana i Galeotta Marzija.¹⁴ Iz distiha posvećenih Polizianu izvire duboko poštovanje prema pjesniku koji je pored velikih uspjeha imao i teških trenutaka u životu:

*Phedre, quid ingenuos toties hortaris amores,
Si fuit infoelix Politianus amor?
Quid potuit peccasse senex, divinus, honestus,
Virtutis templum, fonsque pudicitiae?
Heu, nocuit semper doctis ignavia vulgi.
Quod sanctum fuerat, censuit illa malum.*

Stihovi sadrže gorčinu koju je i Niger vjerojatno nosio u sebi zbog osobnih životnih neuspjeha.

S Galeottom Marzijem veže Nigera prijateljstvo i zajednički boravak u Ugarskoj:

*Heu, Galeote, iaces villi, miserande sepulcro,
Quod tibi nec dignum galica terra dedit.
Heu, pietas virtutis eras spoliandus alumno,
Rhetor et astronomus, philosophusque bonus . . .
Tempore, materia paribus Galeotus egoque
Scripsimus, imparibus sed tamen auspiciis . . .*

Epitaf Marziju zanimljiv je i s faktografske strane, jer postoje nejasnoće o njegovoj smrti. Pretpostavlja se da je umro 1494. ili 1497 (prema Goleniščevu-Kutuzovu¹⁵, a kao mjesto udesa — pao je s konja i stradao — spominje se Montagnana u Italiji ili Lyon. Budući da se ovi stihovi nalaze ispred stihova u spomen Polizianu (koji je umro 1494) mogla bi se ista godina uzeti kao godina Marzijeve smrti, a Lyon kao mjesto udesa.

Najveći i najcjelovitiji je ipak u ovom kodeksu Nigerov rad *Scholasticum Orosiane iuventutis* drama koji je za svoga boravka u Aradu sastavio za školsku svečanost u slavu sv. Nikole, zaštitnika svojih učenika¹⁶. To neveliko djelo građeno je od nekoliko raznorodnih dijelova:

1. dva distiha, kojima se učenici obraćaju sv. Nikoli noseći voštanice oblijepljene srebrnjacima,

2. tri kraće molitve,

3. poduži govor, panegirik sv. Nikoli što ga pred okupljenim građanima drži izabrani učenik, koji je sastavljen u duhu najbolje ciceronovske tradicije. Paralelizam rečenica, figura, izbor riječi, možda će najbolje pokazati ova dva citata:

Dicendum est enim de sanctissimi pontificis Nicolai laudibus, cuius integra fides, constantia, probitas ac vitae sanctimonia caeteras hominum laudes tantum imminuit, ut . . .

Quanta in omnes beneficentia! Quanta pietas! Qui suavissimi mores! Quae vitae insitutio! Quanta probitas, fides, integritas, religio robustiorum deinceps aetatem firmioremque illustravit. Deficeret me profecto dies . . .

4. Slijedi najljepši dio — 20 elegijskih distiha koji prate ophod jahača. Sama je situacija inspirativna — mladost u pokretu i u pjesmi:

*Eya igitur, iuvenes, rumpamus pectore voces
Et resonent dulces sidera cuncta sonos.
Nicoleon canimus, clariae, resonate, puellae,
Nicoleo cantus dic, elegia, tuos.*

Antički su motivi prisutni:

*Da Phoebum, Phobique choros, da Delphica nobis
Templa, corymbiferas funde benigne aquas.
Castalios concede, pater, sentire liquores.
Et gravibus decores pectora nostra sonis.*

5. U završnom govoru Niger ukratko tumači postanak sličnih svetkovina kod Etruščana, uspoređuje ih s rimskim Saturnalijama i ističe dva osnovna obrazovna elementa u odvijanju svečanosti: duhovnu i fizičku aktivnost svojih pitomaca. A sve je to: *omnia tamen Attico perfusa eloquio* — oplemenjeno antičkom rječitošću. Tim riječima Niger određuje sebe i kao pisca i kao pedagoga.

Ostaje, dakle, da se Nigerovo djelo do kraja istraži i ocijeni. U milanskom kodeksu nalaze se radovi za koje se nije znalo a koje Niger spominje u svome popisu: 8. *Epigrammata promiscua*, 20. *Dityrambi Ethrusci*, 25. *Somniorum interpres*, 26. *Philosophorum ludus*, 28. *Physionomus*. Ti radovi u mnogomu obogaćuju saznanja o Nigerovu stvaralaštvu, osobito poezija na latinskom i talijanskom jeziku. On spominje i svoje prijevode Apuleja i Vitruvija na talijanski, zatim satire, komediju (33. *Sischaria comoedia*) i tragediju (34. *Aretha tragoedia*). Lakoća, kojom je pisao i skladao stihove na oba jezika i široko humanističko obrazovanje svakako su mu omogućili da se u nekim svojim radovima izdigne iznad prosječnosti humanističkog svaštoznanca.

BILJEŠKE

¹ Nevenka Bezić-Božanić, Latinisti u starim hrvatskim knjižnicama, *Mogućnosti*, Split 1990, 1–2/1990, 231.

² Sime Jurić, Humanist Franjo Niger, *Senjski zbornik*, Senj 1975, sv. 6. 1974, 285–296.

Sime Jurić, Građa za bibliografiju humanista Franje Nigera, *Latina & Graeca*, 24, Zagreb 1984, 126–139.

³ Giovanni Mercati, Pescennio Francesco Negro Veneto, *Ultimi contributi alla storia degli umanisti*, fasc. II, Città del Vaticano, 1939, 24–109, dodatak: Appendice alla memoria su P. Francesco Negro (1°–68°).

⁴ Sime Jurić, Humanist . . . 292.

⁵ Giovanni Mercati, Pescennio . . . 16.

⁶ ib. 41–42

⁷ ib. 97–101

⁸ ib. 101

⁹ A. Gerlo, The »Opus de conscribendis epistolis« and the Tradition of the Ars epistolica, *Classical Influences on European Culture*, a. d. 500–1500, edited by R. R. Bolgar, Cambridge 1971, 109, bilj. 1.

¹⁰ L. Winniczek, Epistolografija, Lacińskie podreczniki epistolograficzne w Polsce w XV–XVI wiku, Warszawa 1952, 43.

¹¹ *De conscribendis epistolis tractatio. Libanii Sophistae eiusdem generis libellus e Graeco in Latinum conversus*. Venetiis, Apud Altobellum Salicatum, 1573.

¹² D. Erasmi Roterodami, *Opus de conscribendis epistolis, quod quidam et mendosum et mutilum aediderant, recognitum ab autore et locupletatum paraboliarum sive similibus liber ab auctore recognitus*, Basileae apud Io. Frob. an. MDXXI.

¹³ O. Perić, *Franjo Niger i njegov milanski kodeks*, Latina & Graeca 22, Zagreb, 1983, 159–163; Latina & Graeca 23, Zagreb, 1984, 133–142; Latina & Graeca 24, Zagreb 1984, 118–125.

¹⁴ O. Perić, *Franjo Niger*. . . , Latina & Graeca 22, 163–164.

¹⁵ I. N. Goleniščev-Kutuzov, *Il rinascimento italiano e le letterature slave dei secoli XV e XVI*, Milano 1973, I/177.

¹⁶ O. Perić, *Franjo Niger*. . . Latina & Graeca 24, 118–125.